Bir Muhafazakar Reycilik Teorisyeni: Ebu Hanîfe*

H. Yunus APAYDIN**

,Rey ve reycilikten söz edildiğinde, kuşkusuz ilk akla gelenlerin başında Ebu Hanîfe bulunmaktadır. Gerçekten de, Ebu Hanîfe diğer mezhep kurucu müctehidler arasında "reyci" olarak en fazla tanınan, hatta kimilerine göre yegane mezhep imamıdır. Ancak Ebu Hanife'nin reyciliğinin anlamı, muhtevasının yeterince net ve açık olduğu söylenemez. Bunun nedenlerinden birisi rey ve reycilik kavramlarının, çoğu kere, esasen içermediği ve taşıyamayacağı anlam yüküne maruz bırakılması ve buradan hareketle naslara alternatif bir hüküm kaynağı olarak algılanması, kimi şahıs veya ekollerin 'akılcılık'la nitelendirilmesidir. İslam düşünce tarihinin anahtar kavramlarından biri olan rey kavramının derinlemesine incelenmesi bu yazının amacını aşmaktadır. Bu yazıda rey kavramı üzerinde kısaca durulduktan sonra, reyciliğin önderlerinden sayılan Ebu Hanîfe'nin reyciliğinin anlam çerçevesi, şer'î hükümlerin çıkarılması sürecinde kendini bağlı saydığı ilkelerden hareketle belirlenmeye çalışılacaktır.

Ehl-i rey- ehl-i hadîs isimlendirmesi ve bu isimlendirmenin temsil ettiği ayrışma, tabiun asrından itibaren söz konusu olmaya başlamış ve bir sonraki nesilde hatlar iyice belirginleşmiştir. Ancak yine de söz konusu isimlendirmenin muhtevasının çok net olmaması sebebiyle, bu ayrışmanın kriterinin ne olduğu ve bu ayrışmada kimlerin hangi grupta yer aldığı hususu, bakış açılarına göre farklılık gösterebilmektedir.

Şehristânî'nin ifadesine göre *ehl-i hadîs*, Hicaz ehli olup, Mâlik b. Enes'in taraftarları, Şâfiî'nin taraftarları, Süfyan es-Sevrî'nin taraftarları, Ahmed b. Hanbel'in taraftarları ve Davud b. Ali el-Isfahanî'nin taraftarlarıdır ve bunların ehl-i hadis olarak isimlendirilmelerinin sebebi, hadisleri tahsil etme, haberleri nakletme ve bir haber veya eser buldukları sürece kıyasa başvurmaksızın hükümleri doğrudan naslar (metinler) üzerine bina etme konusundaki titizlikleridir. *Ashabu'r-re'y* (ashâbu'r-rey, rey ehli, reyciler) ise, Ebu Hanife'nin görüşleri etrafında toplanan (ashâb) Irak ehli olup bunlar Muhammed b. Hasen, Ebu Yusuf, Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyad el-Lu'lu'î, İbn Semâa, Âfiye el-Kadi, Ebu Mutî el-Belhî, Bişr el-Merîsî'dir. Ebu Hanife'nin çizgisini izleyen kimselerin *rey ehli* diye isimlendirilmesinin sebebi, kıyas yönünü ve hükümlerden istinbat edilen anlamı tahsil etme ve hükümleri bu anlam üzerine bina etme konusundaki titizlikleridir[1]. Bu tesbitte hemen göze çarpan husus, Rey ehlinin tek bir imam, Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe etrafında toplanması, ehl-i hadisin ise -görüşleri mezhep haline gelemeyen Süfyan Sevri hariç- her biri farklı bir mezhebin kurucusu olan dört ayrı imamın taraftarları olarak gösterilmesidir. Bu noktada rey ehlini hadis ehlinden ayıran kriterin ne olduğu kadar, hadis ehli kapsamında zikredilen imamları/ekolleri birbirinden ayıran kriterin ne olduğu da önem kazanmaktadır. Şehristani'nin tesbitinde ehl-i rey, ehl-i hadis ayrışmasının kriteri zikredilmiştir, fakat ikinci noktaya işaret edilmemiştir. Bunun anlaşılabilir nedeni kanaatimce ehl-i hadis kapsamına dahil edilen imamların "nass eksenli düşünüş" konusunda, hadislere itibar konusunda ve kıyasın anlam ve değeri konusunda ciddi görüş ve yaklaşım farklılıklarının bulunması ve ayrıntıya inildiğinde kimilerinin (mesela Mâlik'in) bu isim altında yer almasının epeyce zorlaşmasıdır.

Sachau'nun muhtemelen Şehristânî'nin zikredilen değerlendirmesine dayanan tesbitlerine göre ehl-i hadîs, ehl-i rey ayrışması, fakihlerin görüşleriyle alakalı olup, birincilerin daha çok rivayete dayanan kaynakların tetkikiyle, ikincilerin ise hukukun ameli icraatıyla meşgul

* Burada muhafazakarlık kavramı modern içeriği ile irtibatlı olmaksızın geleneksel anlayış ve yapıyı koruma anlamında kullanılmıştır.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Şehristanî, el-Milel ve'n-nihal,tah. Abdulaziz Muhammed el-Vekil. Kahire 1968, II, 11-12.

olduklarını ifade etmekte ve bu iki grubun istidlal usulleri arasındaki zıddiyeti belirtmektedir[2].

Ebu Hanife, reyciliği yüzünden gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde, özellikle ehl-i hadîs olarak nitelenen zümrenin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Eleştiriciler arasında Süfyan b. Uyeyne ve Buhari de bulunmaktadır. İbn Abdi'l-Berr'in belirttiğine göre, İmam Mâlik'in ehl-i hadîs zümresinde yer alan arkadaş ve öğrencileri Mâlik'ten Ebu Hanîfe aleyhine rivayette bulunurken, rey ehli olan arkadaşları ondan bu türden hiçbir rivayette bulunmamışlardır[3].

Genelde rey ehline özelde Ebu Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilerin kalkış noktasında, fıkıh sistemlerinde 'rey'e fazla yer vererek, sünnete daha az itibar ettikleri, hatta sünnete muhalefet ettikleri ön/yargısı bulunmaktadır. Bu durum İbn Ebî Ya'la'nın şu değerlendirmesinde açıkça görülmektedir:

"Reyciler, yoldan çıkmış bid'atçilerdir, onlar sünnet ve eser düşmanıdırlar. Hadişi iptal edip peygambere karşı gelerek Ebu Hanîfe'yi ve onun görüşünü benimseyenleri önder (imam) edinmişlerdir..."[4].

Bu ve benzeri suçlamalar, İbn Abdilberr'i, ehl-i hadisin, Ebu Hanife'yi zemmetme konusunda ifrata düştüklerini ve ölçüyü kaçırdıklarını söylemeye sevketmiştir[5].

Ebu Hanîfe iddia edildiği gibi gerçekten sünnete muhalefet etmiş midir?

Ebu Hanîfe'nin sünnete gerçekte muhalefet edip etmediği, onun fıkıh sisteminde sünnete hangi yer ve değeri verdiği ortaya konularak anlaşılabilir. Hatta bu hususun sağlıklı bir şekilde ortaya konulması, Ebu Hanîfe'nin mümeyyiz vasfı haline getirilen reyciliğin mahiyetine de ışık tutabilir.

Öyle görünüyor ki, Ebu Hanîfe'nin sünnete fazla itibar etmediği ve 'rey'e fazla yer verdiği kanısının gerisinde, bu tutumlardan birinin diğerinin alternatifi veya karşıtı olarak algılanmasının büyük rolü bulunmaktadır. O halde soruyu, "Ebu Hanîfe'nin fıkıh anlayışında rey, gerçekten, sünnetin alternatifi olmuş mudur?" biçimine dönüştürmek uygun olacaktır.

Ebu Hanîfe'nin sünnet anlayışı konusunda en sağlıklı bilgi onun deliller hiyerarşisine ilişkin sözlerinde bulunabilir. Onun için Ebu Hanîfe'nin deliller hiyerarşisine ve sünnetin değerine ilişkin bazı sözlerini buraya almakta yarar vardır[6].

1)Birisi Süfyan es-Sevrî'ye "Ebu Hanîfe'yi niçin eleştiriyorsun? diye sormuş,' o da "Nesi var' ki eleştirmeyeyim" demiş,' bunun üzerine soran kişi Ebu Hanîfe'nin ağzından şunları duyduğunu söylemiş: "Ben Allah'ın kitabı ile amel ederim, orada bulamazsam Hz. Peygamberin sünneti ile, orada da bulamazsam, Hz. Peygamberin arkadaşlarının sözleriyle amel ederim, onlardan dilediğim kişinin sözünü alır, dilediğimi terkederim, ama asla onların sözlerinin dışına çıkmam. İş, İbrahim, Şa'bi, İbn Sirin ve Hasen, Ata ve Said b. Müseyyeb gibilere varınca, onlar içtihad etmiş kimselerdir, ben de onlar gibi içtihad edebilirim." Süfyan bu sözler üzerine uzunca bir müddet susmuş, daha sonra reyiyle öyle şeyler söylemiş ki mecliste bulunanların hepsi Süfyan'ın söylediklerini yazmışlar...[7].

Benzer bir ifadeyi Ebu Hanife'den Kadı en-Nu'man nakletmektedir: Allah'ın kitabıyla fetva veriyorum. Onda bulamadığımı Elçisinin Sünnetinde arıyorum. Bu ikisinde bulamadığımı ise, bu ikisinde bulduğuma kıyas ediyorum"[8].

2)"Hadis, bize peygamberden gelmişse alınız, onunla amel ederiz, sahabeden gelmişse seçip alınız, tabiinden gelmişse, aralarına karışır, biz de söyleriz"[9]. Ebu Hanîfe'nin bu ifadesinde 'hadis' tabiri, dar terim anlamından daha genel bir muhtevada ve genel olarak, 'söz' anlamında kullanılmıştır.

Ebu Hanife'nin sahabeden nakledilen görüşlerin dışına çıkmayacağını vurgulayan bir sözünü de Cessas nakletmektedir. "Sahabe bir şey üzerinde toplanırsa, tabi olmaktan başka yapacak bir şey yoktur, tabiun bir şey üzerinde toplanmışsa, biz de aralarına girip onlarla tartışırız"[10].

---

2 Sachau, "Zur aetesten Geschichtedes Muhammedanischen Rechts", Wien 1870, Cilt LXV'den Goldziher, Zahiriler (çev. Cihat Tunç), Ankara 1982, s. 3.

3 Ebu Hanife'nin müslüman olup olmadığı tartışmasının, küfürden tövbe etmeye davet edildiği rivayetlerinin de yer aldığı bu eleştiriler için bk. İbn Abdilberr, el-İntika fi fedaili's-selaseti'l-eimmeti'fukaha, Beyrut tsz., 149-152).

4 İbn Ebu Ya'la, Tabakatu'l-Hanabile, nşr., M.H. Kıfî, Kahire 1952, I. 35.

5 İbn Abdilber, Camiu Beyani'l-ilm, Medine tsz., II, 148.

6 Ebu Hanife'nin sünnet karşısındaki tutumu için bk. Bk. İ.Hakkı Ünal. İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara 1994, s. 66-72.

7 Ahmed Muhammed Nur Seyf, Yahya b. Main ve Kitabuhu't-tarih, Mekke 1979, II, 608; İbn Abdi'l-berr, el-İntikâ, Beyrut tsz., 143-144.

8 Kadı en-Nu'man, İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib, tah. M. Galib, Beyrut 1983, s. 158-159. Ebu Hanife'nin deliller hiyerarşisine ilişkin görüşleri, daha sonra öğrencisi Muhammed Şeybani tarafından, "Fıkhın vecihleri 1) Kur'an'da olan, 2) Sünnetin getirdiği, 3) Sahabenin icma etikleri ve ihtilaf etikleri, 4) Müslümanların güzel gördüğüdür" şeklinde ifade edilmiştir (Cessâs, el-Fusûl, A. C. en-Neşemi, Kuveyt 1985, III, 271).

9 İbn Abdi'l-Berr, el-İntika, s. 144.

10 Cessâs, el-Fusûl, III, 273-274, 361.

3) "Resulullah'ın üzerinde konuştuğu her şey biz duyalım veya duymayalım, başımız gözümüz üstündedir. Buna inanmakta ve bunun peygamberin söylediği gibi olduğuna şahitlik etmekteyiz"[11].

4) Kufeli biri Ebu Hanîfe'nin meclisine hadis okunduğu sırada gelmiş ve hadis okunduğunu görünce "Şu hadisleri bizden uzak tutun" demiş, Ebu Hanîfe de onu azarlayarak "Şayet sünnet olmasaydı hiçbirimiz Kur'an'ı anlayamazdık" demiş[12]. Bu anekdotu aktaran Şa'rani, bu şekilde düşünen Ebu Hanîfe'ye, Allah'ın dini hususunda, Kitap ve sünnetin zahirinin şahitlik etmediği bir 'rey' ile görüş açıkladığı yönünde bir nisbetin anlamsız olacağını söyler[13].

5) "İş, Kur'an'ın getirdiği, Hz. Peygamberin davet ettiği ve gruplaşmaların başladığı zamana değin ashabın üzerinde olduğu şeydir. Gerisi sonradan çıkarılmış, ihdas edilmiş şeylerdir"[14].

6) "Fıkhın efdali, insanın Allah'a imanı, şerayi ve süneni, hadleri, ümmetin ittifak ve ihtilafını bilmesidir"[15].

7) "Öğrendiğiniz ve insanlara öğreteceğiniz şeylerin en üstünü sünnettir"[16]

Ebu Hanîfe'den nakledilen bu sözler, Ebu Hanîfe'nin sisteminde delîller hiyerarşisinin, genel olarak Kitab, Sünnet, sahabe icmaı ve sahabe ihtilafları olarak sıralandığını ve Ebu Hanîfe'nin en genel anlamıyla sünnete olan vurgusunu açıkça göstermektedir. Ebu Hanîfe'ye göre başvurulması, riayet edilmesi ve dışına çıkılmaması gereken kaynaklar, kitap, sünnet, sahabe ittifakı (icma), sahabe ihtilafıdır. Bunların dışında kalan tabiin sözlerini Ebu Hanîfe birer ictihad olarak değerlendirmekte, kendisini tabiin sözleriyle bağlı saymamakta ve onlar gibi kendisinin de ictihad edebileceğini açıkça belirtmektedir.

Kaynak anlayışı ve kaynaklara ilişkin bu tutumu, Ebu Hanîfe'nin, Hz. Peygamber tarafından anlaşılan ve sahabe tarafından uygulanıp devam ettirilen bir 'anlam'ın bulunduğu kanaatinde olduğunu, o anlamın korunmasına özel bir önem atfettiğini ve bu yönüyle objektif anlam peşinde olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Deliller/kaynaklar konusunda Ebu Hanîfe'ye yöneltilebilecek bir eleştiri yoktur, çünkü söz konusu sıralama neredeyse tamamen aynı olarak diğer müçtehid imamlar tarafından da benimsenmekte ve savunulmaktadır. Öyleyse Ebu Hanîfe'ye yöneltilen itiraz ve eleştirilerin kaynağını, kaynaklar konusunda değil, onun kaynaklara yaklaşımı konusunda aramak gerekmektedir. Burada da can alıcı soru Ebu Hanîfe'nin "Ben de onlar gibi içtihad ederim" derken neyi kastettiği, içtihadın içeriğini nasıl doldurduğudur.

Çağdaş yazarlardan birkısmı, genelde reycilerin, özelde Ebu Hanîfe'nin, bağımsız rey, aklî istidlal ve kişisel yorumu bilgi kaynağı olarak benimseyip kullandıklarını dile getirmektedirler[17].

Ebu Hanîfe'nin deliller hiyerarşisi konusundaki ve sünnet hakkındaki sözlerine bakıldığında bu değerlendirmeyi haklı kılacak bir ipucunun dahi bulunmadığı söylenebilir. Sanılanın ve iddia edilenin aksine Ebu Hanîfe muhafazakar bile sayılabilir. Deliller hiyerarşisi ve sünnet hakkındaki sözlerinin yanı sıra, sahabi sözlerinin dışına ilke olarak çıkmaması ve kıyas işleminde illetin sıhhatini tesbit hususunda "te'sîr" ve "salah"ı şart koşması da onun muhafazakarlığını ve mevcut anlam ve amacın korunması konusunda titizlik gösterdiğinin göstergeleri arasında sayılabilir. Hanefilere göre te'sîr, illet olmaya uygun vasfın tür veya cinsinin hükümde muteber olduğunun nass veya icma ile sabit olmasıdır. Buna göre bir anlamın esas alınarak o eksende kıyas yapılabilmesi için, o anlamın bizzat kendisinin veya türünün veya cinsinin herhangi bir hükümde Şâri' tarafından dikkate alınmış olması gerekmektedir. Hanefî usulcü Debûsî, kıyas-te'sîr ilişkisini şu şekilde belirtmektedir: "Biz kıyası, sadece, tesiri şer'an sabit olmuş "müessir vasıflar" ile uygularız. Bir vasfın müessir olduğu ise, nasların anlamlarının ve naslara bağlı kalınmak suretiyle, Şâri'in (Sâhibu'ş-şer') talil (hükmü gerekçelendirme) hususundaki yolunun araştırılması ile bilinebilir"[18].

Deliller hiyerarşisi ve delillere yaklaşımı ve Hz. Peygamber tarafından ortaya konulan ve sahabilerce sözlü ve uygulamalı olarak nakledilen "anlam"ı muhafazaya özel itina göstermesi itibariyle "gelenekçi" bile sayılması mümkün olan, Ebu Hanîfe'nin reyciliği neye tekabül etmektedir ve Ebu Hanîfe niçin ağır bir şekilde eleştirilmektedir?

Ebu Hanîfe'nin mezhebinin üstünlüğüne dair bir risale yazan Sıbt İbnu'l-Cevzi bazı hadisçilerin Ebu Hanîfe'ye yönelttikleri eleştirileri üç noktada toplamaktadır: 1)Hıfzının kötü olması, 2) Mürcii-cehmî olması ve 3) Bazı hadislere muhalefet edip kıyasa başvurması[19].

---

11 Ebu Hanife, el-Alim ve'l-Müteallim, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, çev. Mustafa Öz, s. 25.

12 Şa'rani, el-Mizan, el-Matbaatu'l-Osmaniyye 1311, I, 46.

13 Şarani, I, 46, 50.

14 Ebu Hanife, "Risale ila Osman el-Betti", İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde, s. 80

15 Ebu Hanife, el-Fıkhu'l-Ebsat, s. 36.

16 Risale ile Osman el-Betti, 84.

17 Msl. bk. Sönmez Kutlu, İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler, Ankara 2000, s. 59.

18 Debusi, Takvim, s. 181.

19 Sıbt İbnu'l-Cevzi, el-İntisar ve't-tercih li'l-mezhebi's-sahih, neşr. M.Z. el-Kevseri, Kahire tsz., s. 8

Sıbt İbnu'l-Cevzi, Ebu Hanîfenin bazı hadislere muhalefet iddiasıyla ilgili olarak, onun mahiyeti gereği çok kişi tarafından bilinmesi ve nakledilmesi gerektiği halde bir tek kişi tarafından nakledilen hadisi, teknik ifadesiyle umumu'l-belvada varid olmuş haber-i vahidi hüccet saymadığını ve imamların cerh ve tadil kriterleri arasındaki farklılığı dile getirir. Sıbt'a göre, cerh-tadil kriterlerindeki farklılık nedeniyle diğer müctehid imamlar da bazı sahih sünnetlere muhalefet ederek kıyasla amel etmişlerdir.

Maliki bilgin İbn Abdilberr de, Ebu Hanîfe'inin bazı haber-i vahidlerle amel etmediğini, ancak bunun uygun birtakım tevillere dayandığını ve aynı işin gerek kendinden önce gerekse kendinden sonra başkalarınca da yapılagelen bir şey olduğunu belirterek, sırf bu noktadan hareketle eleştirilmesini haksız bulmaktadır.

Sıbt İbni'l-Cevzi Ebu Hanîfe'nin çok eleştiri konusu olmasının nedenine ilişkin olarak şu anekdotu anlatır[20]:

"Bir keresinde hocamız Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi'ye[21] bazı muhaddislerin Ebu Hanîfe hakkında ağır konuşmalarının nedenini sordum. Bana 'Çünkü Ebu Hanîfe kıyasla amel etmiştir' diye cevap verdi. Ben, 'iyi ama diğer müçtehid imamlar da kıyasa başvuruyorlardı' dedim. Bu defa, 'Doğru ama, Ebu Hanîfe onlardan daha fazla başvurmuştur' diye cevap verdi. Ben de, 'Madem öyle, onları da kıyasa başvurdukları oranda eleştirseler olmaz mıydı' deyince susup kaldı, bir cevap veremedi".

Bu anekdot, zahiren bakıldığında Ebu Hanîfe'ye yapılan eleştirilerin başlıca nedeninin kıyas olmadığını ima eder gibi gözüküyor. Çünkü eğer kıyasa başvurmak eleştirilme nedeni oluyorsa, kıyasa başvuran diğer imamların da hiç değilse kıyasa başvurdukları oranda eleştirilmeleri gerekirdi. İbnu'l-Cevzi, eleştiri nedenini kıyasa çok başvurma şeklinde kemmiyete bağlamakta ise de, eleştiri keyfiyete, yani kıyas anlayışına ve kıyasın mahiyetine ilişkin de olabilir. Bu bakımdan Ebu Hanîfe'nin çokça başvurduğu ifade edilen kıyasın mahiyeti üzerinde durmak yararlı olabilir.

Konu birbirine bağlı iki farklı boyutta değerlendirilebilir. Birincisi kıyasın, şer'î hükümlere ulaşmanın bir yolu olarak değeri, ikincisi, şer'î hükümlere ulaşmanın yolu olarak benimsenen kıyasın mahiyeti ve uygulanışı.

Nazzam'ın da içlerinde olduğu bazı Mutezililer, Zahiriler ve Şiîler, şer'î hükümlerin belirlenmesinde rey ve kıyasa başvurulmasına şiddetle karşı çıkmakta, buna mukabil, sünnî ekoller, aralarında anlayış ve mahiyete ilişkin farklar bulunmakla birlikte, rey ve kıyasa başvurulabileceğini kabul etmektedirler. Ancak sünnî mezhep imamları arasında Ebu Hanîfe ve Mâlik'in kıyası prensip olarak kabul etme noktasında rahat ve net oldukları, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in ise bu konuda yeterince rahat ve net olmadıkları söylenebilir. Bu noktadan bakıldığında kıyas konusundaki yaklaşımların, "reycilik" nitelendirmesiyle ilişkili bulunduğu söylenebilir.

Reycilik nitelemesinde tek belirleyici, kıyas konusundaki yaklaşımlar olmayıp, bunun tamamlayıcısı olmak üzere, sünnet karşısındaki yaklaşım ve sünnetle amel kriterlerinin farklı olmasının da etkisi bulunmaktadır. Özelde Ebu Hanîfe'nin genelde rey ehlinin sünnete fazla itibar etmediği söylenir ve sünnete fazla itibar etmemek "reyciliğin" tamamlayıcı unsurlarından sayılır.

Ebu Hanîfe'nin sünnete ne ölçüde itibar ettiğini açıklığa kavuşturmak için öncelikle sünnet ile haber-i vahid arasındaki teknik bir fark bulunduğuna ve ikisini aynı kefeye koymanın doğru olmayacağına işaret etmek gerekir. Her ne kadar haber-i vahid tanım ve tasnif itibariyle sünnet kapsamında yer almakta ise de, Hz. Peygambere ulaşma yolunun nisbeten kuşkulu olması yönüyle ondan ayrılır. Bu farkın bir sonucu olarak usulcülerin çoğu haber-i vahidle amel etmenin gerekliliğini ispat hususunda Hz. Peygambere itaat etmeyi emreden ayetleri değil, haber-i vahidle amel hususunda sahabenin icmaını gerekçe yapmışlardır. Yine aynı gerekçeyle, haber-i vahid bir çok usulcü tarafından "nass" (Kitap ve Sünnet hitabının) kapsamının dışında değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Ebu Hanîfe'nin haber-i vahidle amel etmeyi sıkı şartlara bağlamasının sünnete itibar etmemek, rey sebebiyle hadisi terk etmek olarak değerlendirilmesi doğru olmaz. Bu durumda kıyas ile haber-i vahidin çatışması durumunda Ebu Hanîfe'nin kıyası tercih ettiği yönündeki eleştiri de değerini yitirmiş olmaktadır. Sıbt İbnu'l-Cevzi, Ebu Hanîfe'nin bazı hadisleri terk edip kıyası aldığı yönündeki eleştiriyi cevaplarken iki noktanın altını çizmektedir. Birincisi Ebu Hanîfe'nin umumu'l-belvada varid olmuş haber-i vahidleri hüccet saymaması, ikincisi ise bunun cerh ve tadil anlayışından kaynaklanmış olmasıdır. Sıbt'a göre cerh ve tadil anlayışı kaynaklı olarak, diğer imamlar da kimi sünnetlere muhalefet etmiş ve kıyası almışlardır[22].

Ebu Hanîfe'nin/Hanefîlerin haber-i vahidle amel için getirdikleri bir diğer kriter ise Kitab'a ve maruf sünnete aykırı olmamasıdır. Bu hususun kimi eserlerde "usule aykırılık" başlığı altında zikredilmesi, Kitap ve sünnetle belirlenen ana doğrultuya, ki bu bazen *kıyasu'ş-şer'*

20 el-İntisar ve't-tercih, s. 8-9.

21 İbnu'l-Cevzî, Hanbeli mezhebinin önemli simalarından olup, Sıbt İbnu'l-Cevzi'nin dedesidir. Zaten Sıbt İbnu'l-Cevzi ifadesi de bu akrabalık ilişkisini anlatmaktadır.

22 İntisar, s. 8-9.

bazen de yalın olarak *kıyas* olarak adlandırılır, aykırı olan haber-i vahidlerle amel etmediğini ve Ebu Hanîfe'nin daha çok bu anlamdaki kıyas karşısında haber-i vahidi terkettiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Belki hadisin sahih olmasından daha önemli veya öncelikli olan bir husus, o hadisin "kıyasu'ş-şer' (genel ilkeler) uyarınca nasıl bir anlam elbisesi giyeceğidir. Bu açıdan "Hadis sahihse benim mezhebim odur"[23] şeklinde Şâfiî'ye nisbet edilen ve fondamentalist koku taşıyan söylem Hanefiler arasında revaç bulmamış, bunun yerine, büyük Hanefi fakih Kerhî'nin ifade ettiği üzere, "İmamlarımızın kavline aykırı olan her ayet ya neshe, ya tercihe hamledilir; en uygunu, tevile hamledilmesidir" gibi, daha gerçekçi ve daha gelenekçi bir söylem oluşmuştur. Kimi Şâfiî bilginler, imam Şâfiî'nin zikredilen sözüne dayanarak el-Umm'da bazı tadilatlar yapma girişiminde bulunmuşlarsa da, sistematik ve tutarlı düşünen muhakkik bilginler bunun yersizliğini dile getirerek, mezhep kurgusunun ve sistematik bütünlüğünün bozulmasına yol açabilecek bu girişimden kaçınmak gerektiğini belirtmişlerdir.

Sonuç yerine

Rey'in, ilk başta nasslardan bağımsız olarak (ibtidaen) hüküm koymaya uygun olmadığı ve hiç kimse açısından ibtidaen rey yoluyla hüküm koyma yetkisinin bulunmadığı bütün müslüman alimler tarafından ittifakla kabul edilmektedir. Bu genel kabule göre, Şer'in hükümleri konusunda hak, Allah'a aittir ve Allah'ın hakkı, kesin bilgiyi gerektiren bir şeyle sabit olabilir, rey ise kesin bilgi gerektirmez ve sadece nassın hükmünü, mansus olmayana, yani hükmü doğrudan belirtilmiş olmayana geçirmeye yarar[24]. O halde, rey'in mutlaka önceden verilmiş bir metne (nass) dayalı olması gerekecektir.

Ebu Hanîfe'nin fıkıh perspektifi ile ondan sonra teşekkül eden Hanefilik arasında fark bulunup bulunmadığı, daha açık söylenirse, Ebu Hanîfe'nin istihsan ile özdeşleşen dinamik reyciliğinin sonraları statikleşip statikleşmediği sorusuna doyurucu bir cevap verme imkanına henüz sahip olunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte deliller hiyerarşisine ilişkin sözleri ve hüküm çıkarımında izlediği yönteme dayanılarak Ebu Hanife'nin reyciliğinin mahiyetine ilişkin olarak şu tesbitler yapılabilir.

1)Reyciliğin, sünnet/hadis karşıtlığı olarak anlaşılması doğru değildir. Gelenekçilik ve reycilik zıt kavramlar değildir. Hakikaten Ehli sünnet mensupları, diğer fırkalardan, kendi zamanlarına kadarki geleneği dikkate almakla tebarüz etmişlerdir. Geleneği ve mevcut durumu korumanın siyasi alandaki bir yansıması da, Ehli sünnet düşüncesinde imama karşı ayaklanma anlayışının bulunmayışıdır.

2)Reycilik, anlamın dikkate alınması, sistematik ve mantıki tutarlılığın sağlanması endişesinden kaynaklanır ve naslardan bağımsız serbest düşünce anlamına gelmez. Reycilerin daha çok kendi kendilerine sordukları "Ereyte" (ne dersin, bu konudaki görüşün ne?) sorusu, oluşturdukları fıkıh sisteminin iç tutarlılığını test etme amacına yöneliktir.

Aynı şekilde, 'farazi fıkh'ın daha çok reyciler arasında görülmesi de, sözü edilen tutarlılığın korunması anlayışıyla ilgilidir. Bu bakımdan farazi fıkhın, sonrakilere kolaylık sağlamak için ileride ortaya çıkacak problemleri peşince çözüp hazırlamak veya zihni bir egzersiz olmaktan ziyade, rey ve kıyası bir metod olarak benimseyen grupların, kendi düşünce sistemlerinin iç tutarlılığını gösterme amacına yönelik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Farazi fıkhın, Hicaz bölgesinde değil de, Irak çevresinde yaygın olması da bunu göstermektedir.

3) Ebu Hanîfe'nin istihsan dediği şeyin sonraki Hanefî usul eserlerinde tanımlanan istihsan ile aynı olup olmadığı konusu tam olarak açıklık kazanmış değildir. Sonraki Hanefî usul eserlerinden hareket edilecek olursa istihsanın serbest düşünce ile özdeşleştirilmesi doğru olmaz. Genel olarak söylemek gerekirse istihsan, sistematik tutarlılık ve bütünlüğün çeşitli nedenlerle sürdürülemeyerek, göz ardı edilmesi veya ikinci plana itilmesi durumlarını ifade etmektedir. İstihsanın uygulama alanının daha çok ibadet içerikli (taabbudî) konular olması, bu tür konuların iç tutarlılık gözetilmesine pek elverişli olmaması gerekçesiyle açıklanabilir. Bu açıdan bakıldığında istihsan ile akılcılık arasında doğrusal bir bağlantı olmadığı söylenebilir.

4) Ayrıca Hanefiler, şer'î hükümlere yaklaşımda ilkenin talîl değil taabbüd olduğunu savunmuşlardır. Bu durum, geç dönemlerde Hanefî bilginler arasından maslahat teorisini savunan fakih ve usulcülerin çıkmayışını da açıklamaktadır.

---

23 "İza sahha'l-hadis fe hüve mezhebî". Bu söz kimi yazarlar tarafından Şafii dışındaki diğer müçtehid imamlara da nisbet edilmektedir. Bu nisbet, diğer mezhep imamlarının sisteminde hadisin kaynaklar hiyerarşisindeki yerini ve değerini göstermek açısından doğru olmakla birlikte, fıkıh sisteminin oluşumunda salt sahih hadis metninin ölçü alındığını ifade etmez.

24 Serahsî, el-Usûl, tah. Ebu'l-Vefa el-Efganî, Kahire 1372, II, 92